

lesz darabos, nehézkes, szögletes ennek a szerelmi közeledésnek minden mondata. Olvasható mindez persze úgy, hogy a két szereplő közötti tudatosan vállalt játékról van szó, de a Susánka műveletlenségéről írtak ezt megkérdőjelezik. Mindegy, annyi baj legyen.

Bán Zoltán András első szépirodalmi munkája nagyon jól megírt, saját határait jól megválasztó és azokkal tisztában levő szöveg. Figyelemre méltó munka, ugyanakkor mégiscsak olyan, ami kicsúszhat a hosszútávú emlékezetből, amikor BZA egy újabb könyvvel rálicitál majd. Merthogy szárnypróbálgatásnak érzem a könyvet: megvan egy nyelv, és mintegy kísérletképpen megdolgozza vele a minimális témát, működik-e — elsőre fél beáldozni egy komolyabb regénytervet. Jelentem, a dolog működik, maximálisan olvasható, fogyasztható, sőt: megemészthető. Jó. Lehetne talán írni valami nagyszabásút. De ha nem, akkor is teljesen rendben van a dolog. Mármint ennek a könyvnek a dolga. Nem tudom, eléggé hangsúlyos-e, amit mondani akarok: a *Siusánka és Selyempina* remek olvasmány, jó könyv. És nagy ígéret.

Schulcz Katalin

Berlin — valós idő

„A történelem olyan, mint az utca pora a cipőnkön, úgy visszük magunkkal, hogy észre sem vesszük.”
(*Berlini blogger, 2006-ból*)

„Ma egy Berlin-regénynek török élelmiszerboltokról, lengyel takarítónőkről, afrikai menekültekről, ukrán kurvákról és berlini építőmunkásokról kellene szólnia. De ki tudná megírni?”
(*Guillaume Paoli, korzikai születésű, francia állampolgárságú író, 1992 óta Berlinben él, a Boldog Munkanélküliek szervezetének egyik alapítója*)

Száz évvel ezelőtt gyorsaságban lekörözte New Yorkot, már akkor az állandó készülés lázával, szüntelen változásával kápráztatta látogatóit és lakóit, akik közül akkoriban csak minden második született Berlinben. Az éppen ott időző Martin Andersen Nexø is elcsodálkozott, amikor az utcán azt látta, hogy egy ember kalapját megemelve üdvözlő egy másikat: őszintén meglepte, hogy vannak, akik itt ismerik egymást. Az új európai metropolisz tartósan soha nem jutott nyugvópont-ra, a huszadik század viharai néhány évtizedenként teljesen átalakították: forradalmak, háborúk, diktatúrák, a fal, majd a szocializmus vége, mindannyiszor újra kezdte, és egyszer sem

tiszta lappal. A szüntelen változás hagyománya és sajátos létmódja minden más német várostól és minden más volt szocialista nagyvárostól megkülönbözteti.

Berlin megint divatba jött. A német sajtó nemrégiben arról számolt be, hogy újabban felfedezték az amerikaiak is: csillogó szemmel vetik bele magukat a számukra „a Cabaret, a Stasi, Frederic the Great, vagy az aznapi Mitte-party” fémjelezte Berlin-feelingbe. Második identitását berliniként meghatározó történész honfitársuk ezzel szemben az egyesítés előtti állapot izgalmas voltát elemzi, és bár kutatása összevont terepét még ma is Nyugat és Kelet kombinációjaként írja le, a normalitás irányába bontakozó várost már kevésbé tartja érdekesnek.

A DAAD (Német Akadémiai Csereszolgálat) egy angol egyetemistáknak kiírt esszépályázata éppen az Angliában évtizedek óta öröklődő, máig közkeletű sztereotípiákat kívánta szembebesíteni a diákoknak szervezett berlini kiránduláson szerzett tapasztalataival: *A Faulty Towers* (magyar változatban *Vacak Szálló*) címmel bemutatott „very british” vígjátéksorozat emlékezetes epizódjában (*Csak a háborúról egy szót se*), amely egyúttal a pályázati felhívás címét adta, a túlmozgásos idióta hoteltulajdonost játszó John Cleese meglátván a német vendégeket, hisztérikus aggodalommal összpontosít, nehogy a vacsora felszolgálása közben véletlenül érintse a háborút szigorú tabuját. Természetesen ő lesz az, aki aztán megállás nélkül a háborút emlegeti, végsőkéig hergelve az értetlen vendégeket. A tanulmányi kirándulásról hazatérő diákokon a kulturális sokk első fázisának jelei mutatkoztak. Elragadtatottan méltatták a helyiek természetes önbizalmát, nyitottságát, a kreuzbergi kalandozáskor megismert alternatív közeg keresetlenségét és dobták sutba avult sztereotípiáikat. Joschka Fischer (1998 és 2005 között német külügyminiszter) annyit jegyzett meg az esettel kapcsolatban, hogy ha valaki a tradicionális porosz díszlépést akarná megtanulni, akkor a brit televíziót kellene néznie, mert már az ő generációjában sincs senki, aki tudná. A megnyugtató kimenetelű tanmese természetesen mindkét félről szól.

A német egyesítéssel Berlin visszacsöppent a valós időbe: már Európa és a világ globális közegében kellett újraértelmeznie, illetve újrapozicionálnia magát. Az új, osztatlan jövőről szóló végeláthatatlan nyilvános vitákban robbanásszerűen törtek fel mindazok a helyi és nemzeti identitásproblémák, amelyek minden korábbinál drámaibban katalogizálták a hirtelen közönsé vált múlt felemás feldolgozásának tételeit.

A tartósan Berlinben élő külföldiek — a város 3,5 milliós lakosságának 13%-a — legnépesebb csoportja a még Nyugat-Berlinben letelepedett dél-európai — olasz, jugoszláv és főleg török — vendégmunkások harmadik generációja. A migránsok integrációjának támogatását hangsúlyozó domináns kultúra (Leitkultur) tervezetének felülről meghatározott kánonjáról, a multikulturális társadalmi modell különböző olvasatairól zajló polémia egyidejűleg jelent meg professzionális és civil diskurzusokban. Hogy a többségi kultúra több évtizednyi együttélési gyakorlat után is milyen ellentmondásosan viszonyul az idegen

kultúrához, illetve annak közvetlen és közvetett módon manifestálódó (vallási, nyelvi, életmód- és értékrendbeli) különbözőségeihez, azt szemléletesen fejezi ki a helyiek körében általános népszerűsége szert tett (nálunk gyros néven ismert) török húselétel esete: a *Duden*, a német nyelv mérvadó kézikönyve 2000-ben megjelent friss kiadásába gesztusként felvette a ’döner’ szót, de a hozzá fűzött magyarázat már hiányosnak és pontatlannak bizonyult, így nem a gesztus maga, hanem a felületesség vált szimbolikussá.

A migráns kisebbségi kultúrákhoz kötődő élet- és viselkedésmódokkal az egyesítés előtt csak Nyugat-Berlinnek volt módja közelről megismerkedni. Most óhatatlanul egész Berlin napi gyakorlatává válik a kultúrák közti kommunikáció. Amikor nem elméletben kell megérteni egy másik kulturális kódot, hanem konkrétan, a helyiek életvilágába ágyazva vetődnek fel olyan kérdések, hogy megengedhető-e az állami iskolákban a muszlim fejkendő viselete, vagy hogy építsenek-e Pankow-ban mecsetet, akkor olyan mozgósítandó attitűd- és tapasztalatkészletre van szükség, amelyek hosszadalmas és bonyolult folyamatokban szerezhetők meg.

A globalizáció egyes tünetei, az életmód és a nyelv amerikanizálódása szintén csak a nyugati Berlinben jelent meg a maga idejében, és már akkor is szívesen éltek azzal a lehetőséggel, hogy a külföldi beszélgetőpartner vélt előítéleteit megelőlegező a „szégyen nyelvének” érzett anyanyelvet kiváltsák az angollal.

A városkép folyamatos alakulása, látványos újjraépítése szintén alkalom a máig lezár(hat)atlan múlt, az ahhoz kapcsolódó elfojtások tematikus átgondolására. Ennek azonban első lépésként legalább az elfojtásközösség elismerése volna a feltétele. Ez sem egyszerű, mivel az egykori NDK alapító mítosza éppen az antifaszizmus volt, ennek legitimációjaként a szocialista Kelet-Németország a kapitalista németeket nevezte ki háborús bűnösökké, így hártva el saját felelősségét. Ezzel a szereppel pedig még az elégedetlenkedő keletiek is szívesen azonosultak. Nem véletlen, hogy az egyesítés után éppen a volt keleti tartományokban és persze Berlin keleti felében bukkantak fel fiatalokból álló szélsőséges jobboldali csoportok, így az osszi-vesszi vádaskodások játszmáiban a volt szocialista félnek járó egyik állandó jelző a „bunkó rasszista”.

Jóllehet a permanens vitát kritikusai egyenesen a nem létező társadalom pótszerének tartják, mégis ezekben és ezekkel sikerült megteremteni például az emlékezés működőképes szimbolikus terét, a (majdnem két évtizednyi vita után megvalósult) holokauszt-emlékművet, és a kormányzat átköltözésével esztétikai és jelképes értelemben is innovatív módon újrahasznosítani a Reichstag üvegkupolával megfejelt épületét.

A fal leomlása óta azonban a legnagyobb feladat, mondhatni életfogytig tartó program: a két városfél — eltérően szocializálódott — lakói közösségének kulturális összehangolása. Az egyesítés környéki eufórikus idők tömegdemonstrációinak egyik jellegzetes transzparense ezt hirdette: „Egy nép vagyunk”. Erre utal a helyi osszi folklór fanyar darabja: az osszi barátságosan

nyújtja a kezét a vesszinek: „Egy nép vagyunk”, idézi lelkesen a jelszót. Mire a vesszi: „Mi is.”

A közös nemzeti múlt konszenzuson alapuló, érvényes elbeszélésén még akad munka. A kilencvenes évek Németországának mentális állapotát *Kulturschock Deutschland* című könyvében Wolf Wagner tömören kulturális sokként írja le. A Kalvero Oberg amerikai antropológustól származó fogalommal jelölt állapot az idegenség személyes megtapasztalásakor a megsokkolt kulturális fogódzók hirtelen érvénytelenné válásának élményéből fakadó, kompetenciavesztéssel járó folyamatát jelenti. A jelenséget leíró többféle modell egyként egy patkóformával szemléltethető folyamatgörbét vázol. A folyamatban általában öt, egymástól elkülöníthető szakasz követi egymást: az első az eufóriáé, ekkor a saját kultúra megkérdőjelezhetetlen, az ember a szemlélő pozícióját tölti be. A második fázis az elidegenedés: ekkor érik az embert az első kontaktusteremtési kudarcok, amelyekért magát okolja. A harmadik fázis a mélypont, az eszkaláció: a kulturális kompetencia időleges elvesztése: ekkor frusztrációja miatt az ember az idegen kultúrát hibáztatja, a sajátját kritikátlanul dicsóítja. Innen már felszálló ág vezet a tárgyilagos helyzetértékelést képviselő negyedik fázishoz, amelyben a félreértést már annak tartja az ember, ami, azaz félreértésnek, a kulturális különbségek következményének, majd végül az idegen kultúrában (is) kulturális kompetenciát szerzett személy eljut az eltérő játékszabályok megértéséhez, eltéréséhez, megtanulásához és megbecsüléséhez. Wagner tanulságos táblázatokat közöl a nyugat- és kelet-németek önképéről és a másik félről alkotott benyomásairól. Ezek alapján a nyugat-németek saját magukat önállóknak, függetlennek, érzékenynek, eredetinek és (még a szülői házzal szemben is) kritikusnak, míg a kelet-németeket régimódinak, reflektálatlannak, naivnak és érzélgősnek látják, ezzel szemben a kelet-németek úgy vélik, hogy míg ők maguk kedvesek, érzelmekben gazdagok, fogékonyak és a szülői házról szép emlékeket őriznek, a nyugat-németek hidegek, számítók, megbízhatatlanok, begubódnak és bonyolultak. Wagner szerint eltérő szocializációjuk és kulturális tapasztalataik okán a nyugat- és kelet-németek közötti félreértésekkel és konfliktusokkal terhelt viszony a kulturális sokk különböző fázisaihoz rendelhető tüneteket mutatja. Érdemes volna, javasolja a szerző, ha az érintettek ezt a helyzetet esélynek tekintenék a különbségek elismerésére, és hasznosítani tudnák a kölcsönös kultúrák közti tanulási folyamatban.

Berlinben a mesterséges kettéosztottság természetes következménye a fal tényleges megszűnése óta mindkét oldalon tapasztalt csalódás: az egyértelmű szereposztás jegyében a hidegháború idején védett jóléti szigetként működő, a tartós demokráciában gyakorlatot szerzett nyugati fél politikai és pénzügyi fölénye határozta meg az átállás folyamatos határidejű felzárkóztató programját. A konfliktusoktól, kölcsönös félreértésektől kísért akkulturációs folyamatban a béketábor egykori eminensként szocializált Kelet-Berlin öslakosainak jó része (az új tartományok népességéhez hasonlóan) értékvesztésként élte át a kooptálást.

A valós idő traumája maradandó sérülésekkel járt: megszokott kiségzisztenciális biztonsága megszűnt, korábbi, differenciáltan rendszerhű, vagy éppen romantikus ellenértékrendje egy csapásra érvényét veszítette. A mindennapi élet szintjén sűrűsödő tapasztalatai: munkahelyének megszűnése, képzettségének hasznavehetetlensége, új szakma kitanulásának kényszere, attitűdjeinek, szokásainak inadekváttá válása folyamatos frusztrációt jelentettek számára. Különösen igaz ez az identitásukat inkább kelet-németként/kelet-berliniként, mint németként/berliniként meghatározó népességre. Az immigráns-állapotot átélő kelet-német panaszok visszatérő motívuma, hogy nekik még kihátrálnuk sincs hová, mint annak a bevándorlónak, aki hosszú távon nem találta meg a számítását, ezért úgy dönt, hogy visszatelepül a hazájába. Így a szabadság és a demokrácia — korántsem tömegesen preferált — értékeit felülíró veszteséglista, egyelőre legalábbis, nem feltétlenül a Wagner felvetette esély megragadására ösztönöz, hanem például erősítheti az akolmeleg hiányát illuzórikusan pótolni hivatott közösségélményt, amely egyszerűsmind a „becsapott élet” érzésétől való megszabadulást is ígéri: civil fórumokon laikus diskurzusként, voltaképpen terápiás céllal kezdődött az azóta iparaggá vált „Ostalgie”, amely a maga endéka-rekvizitumaival piacképesnek mutatkozott. Az újra-gyártott néhai árucikkek, a reprodukált szocialista látványvilág, az alig ironizált retro-partyk és -show-műsorok viszonylag széles közönségre számíthatnak.

A belföldi betelepülők, az „újberliniek” előszeretettel hasonlítják Berlint (a valaha fénykorát élő) New Yorkhoz mint ideális világvárosához. Általában a fiatal(abb) nemzedékhez tartozó, magasan kvalifikált nők és férfiak, nagy részük kreatív szakmákban dolgozik, művészeti lapokat, galériákat, design-boltokat, alternatív kávézókat alapítanak, Berlin szolgáltató városként, illetve művészeti és médiaközpontként meghatározódó arculatát erősítik. Többszörre tudatosan választják meg lakóhelyüket, amely valamelyik jellegzetes atmoszférájú szcena vagy „kiez”, azaz olyan egységes szubkultúrájú negyed, amely tágabb otthonuként működik, alkotó tevékenységük és társas kapcsolataik színhelye, a mindennapi élethez szükséges infrastruktúrával rendelkező környék. Úgy tartják, hogy egy (a város nyugati részén lakó) spandaui nagyobb valószínűséggel fog Bangkokba utazni, mint hogy (a város keleti részén fekvő) Mahlsdorfba elmenjen. Kreuzberg például a 20. század elején munkások és iparosok lakta település volt, majd a második világháború alatt nagy része elpusztult. Az újjáépítés vontatottan haladt, az ötvenes években már szociálisan veszélyeztetett területnek számított, a hetvenes években szanálási terv készült a helyreállítására. A szanálás előtt álló házakba ekkor érkeztek meg azok a vendégmunkások, akik aztán ott rendezkedtek be és találtak otthonra, megalapították az „etnikai Kreuzberget”. Az akkor túlságosan egzotikusnak talált szomszédok idegenkedést keltettek a környék lakóiban, a politika letelepedési korlátozásokkal próbálta enyhíteni a feszültséget. Ezek után viszont civil kezdeményezésű ellenkultúra alakult ki, amely kezébe vette a magáénak érzett negyed sorsának irányítá-

sát: az egyesületekbe tömörülő bérlők megszervezték a környék parkosítását, találkozóhelyeket hoztak létre, rendezvényeket tartottak. Kreuzberg akkor már kulturális jelentést képviselt és ekként trenddé, ha úgy tetszik, mítosszá vált. A multikulti, a pezsgő éjszakai élet, az alternatív életstílusok és a fogyasztás kultuszhelyeként érte a városeejesítés, amikor is a korábbi falmel-leki helyzetéből egy csapásra topográfiai szempontból is a város közepén találta magát. Pár év múlva más berlini negyedek, a Mitte és a Prenzlauer Berg örökölték meg a funkcióját.

Berlin komolyan gondolja maga vállalta szerepét a tudomány és a művészet nemzetközi központjaként. Európa keleti peremén meghatározott helyzetében valódi érdeklődéssel fordul az EU új tagállamainak kultúrája felé. Rokonszenvvel és megbecsüléssel kezeli a kortárs — ezen belül a magyar — irodalmat és alkotóit, legszínvonalasabb műveit tevékeny támogatásával már ki is segítette a szűk nyelvi piac korlátai közül. A szerzők — magyar írók több nemzedéke — szívesen látott vendégek Berlinben.

A DAAD első meghívottai, az akkori „másképp gondolkodók” még a kettéosztottság idején, Nyugat-Berlin védett közegében tölthették alkotó évüket.

Azóta a politikamentes kortárs irodalomé a terep. Az írók mindegyike más Berlint talál személyes tapasztalatvilága, felfedező hajlandósága és a város aktuális állapota szerint. Az ott-tartózkodás belátható, mégis viszonylag tisztos tartama és kedvező keretei szavatolják a személyes és alkotói szabadságot. Bármilyen életmódot válasszanak is, a Walter Benjamin-i kószálástól a családi rekreációig, a város véletlenszerűen vagy szisztematikusan felfedezett zugai saját világuk részei lesznek.

Berlin nyomai így vagy úgy belekerülnek a műveikbe, mint ahogy ők is, akarva-akaratlan beleírják magukat a városba.

Györfly Miklós

A honvág titokzatos tárgya

(„Berlin, drágám. Csukja be, kérem, a szemét.”

Magyar írók Berlinről. Magvető, 2007)

„Könnyen és önfeledten éltünk a nagy városban, amely sistergett ebben az időben a mesterséges élettől. A város rútságában és építészeti sivárságában is rokonszenves volt; s ha most visszagondolok erre az időre, mély csodálkozással veszem észre, hogy később soha, sehol idegenben, de talán otthon sem éreztem olyan rejtetten, olyan gondtalannak, könnyűnek és felelőtlennek magam, mint másfél esztendővel a fegyverszünet után Berlinben...”, írja Márai Sándor az *Egy polgár vallomásaiban* a húszas évek elején Berlinben töltött idejéről. „Szép volt Berlin ezen a télen, titokzatos, kiismerhetetlen. A séta délelőtt a Tiergartenben, az »Unter den Linden« benzinpárás nyugtalan-sága, az átmenet egy délvidéki kikötőváros gyanúsága s egy po-

rosz nagyváros fegyelmzetttsége között, az a kegyetlen lendület és éhség, mellyel a város az egyensúlyt s a kielégülést kereste, a szókimondás és a gondolkozás feltétlen szabadsága, az áhítat és a jóindulat, mellyel a város minden új művészi kísérletet fogadott, mindez együtt Berlint, rövid időre, a háború utáni Európa legérdekesebb s talán legreményteljesebb városának mutatta. A »berlini spleen« emléke örökre honvágyat kelt mindenki-ben, aki ez években megélte.”

A húszas évek legendás Berlinje aztán hosszú időre rém-álommá változott. A mi nemzedékünk számára pedig, amely a létező szocializmus világában nőtt fel, a romjaiból épp hogy csak feltápászkodó város eleve csak az egyik fele lehetett, Kelet-Berlin, az NDK fővárosa. Szélfútta, gazos, kietlen pusztaság, itt-ott agresszívan parádézó betonblokkokkal. Amikor az ötvenes évek végén, majd a hetvenes években Kelet-Berlinben jártam, eszembe nem jutott, hogy itt „gondtalannak, könnyűnek és felelőtlennek” érezhetném magam. Egy idő múlva aztán Nyugat-Berlin kezdett újra titkos tippnek számítani. Megjegyzendő: Nyugat-Berlinbe annak idején magyar állampolgár hivatalosan el sem juthatott. Afféle fekete lyuk volt. Nem ismertük el az NSZK részének, tehát ha kapott is az ember útlevelet meg nyugat-német vízumot, Nyugat-Berlinbe csak illegálisan mehetett, nyugat-német repülőjáratral. Ha bepecsételték az útlevelébe a belépést, annak következményei lehettek.

Az 1980-as évektől Berlin lassanként a mi számunkra is Európa egyik legérdekesebb, legvonzóbb városa lett. Előbb Nyugat-Berlin, aztán az egyesült Berlin. Mint Kertész Imre írja a *Miért Berlin?* című esszéjében: „Történelmi mércével tekintve Berlin elképesztően rövid idő alatt tette meg útját, amíg a háború erkölcsi és anyagi romhalmazából, majd kommunista »frontvárosból« igazi világvárossá, Európa egyik legfontosabb fővárosává nőtt. Valószínűleg a nyíltságának köszönheti ezt, liberális világnézetének, kifogyhatatlan energiájának, kíváncsiságának, befogadóképességének.” Ez a Berlin ismét örökre honvágyat kelt bennünk, ha egyszer megéltük.

Erről a honvágyról szól a *„Berlin, drágám. Csukja be, kérem, a szemét.” Magyar írók Berlinről* című antológia, amely a tavaly Berlinben németül megjelent eredeti kötet bővített kiadása, élén Kertész Imre fent hivatkozott esszéjével. A kötet szerzői, mint ez ma már jól ismert, sőt a kortárs magyar irodalom történetének része, a Német Akadémiai Csereszolgálat (DAAD) jóvoltából a hetvenes évek óta, kezdetben a korabeli kultúrpolitika épp hogy csak „tűrt” kategóriájába sorolt módon, ösztöndíjjal egy-egy évet tölthettek el (Nyugat-)Berlinben. A DAAD berlini művészeti programjának vezetői — majdan még tisztázásra érdemes okból — kedveztek a magyar íróknak, és ennek köszönhetően az elmúlt három évtizedben alig volt olyan esztendő, amikor egy jeles magyar író ne dolgozhatott volna egy évig ideális körülmények között Berlinben. A berlini év nemcsak gondtalan munkakörülményeket és új élményforrásokat biztosított számukra, hanem olyan ismeretségeket, barátságokat is, amelyek publikációs lehetőségeket nyitottak meg előttük. A magyar irodalom

új keletű németországi karrierje elválaszthatatlan ettől a folyamatos berlini kapcsolattól.

A kötetben szereplő írások nem a kötet számára készültek, hanem már korábban megjelentek vagy megfogalmazódtak, mégpedig időben igencsak szétszórva, Nadas Péter 1973-ban kelt írásától Tolnai Ottó és Vörös István egészen friss szövegeiig. Műfaji szempontból is sokféle, van köztük naplójegyzet, levél, esszé, vers, novella, emlékezés stb., színvonaluk pedig nem egyenletes, megragadó írások mellett akadnak alkalmi jellegűek is. A szerkesztők (Dózsai Mónika, Gönczy Gabriella, Nina Hartl) próbálták kis ciklusokba rendezni őket, és egy-egy szakaszt a szövegekből való idézetekkel megcímezni — ennek alapelve, őszintén szólva, nem sikerült felfedeznem. Így az írások váltakozása és sokfélesége kissé esetlegesnek tűnik, ugyanakkor a szerzők és az íráshelyzetek természetes és jótékony változatosságának nyomait is magán viseli. Egy olyan gyűjtemény, amelyet bizonyos szerkesztői direktívák alapján most, a célba vett kiadvány számára írtak volna meg a szerzők, valószínűleg laposabb lett volna.

Az egyik fő téma a szabadság. Mint Kertész írja: Berlin nyíltsága, liberalizmusa, befogadóképessége. A város jó közérzete. A szabad lélegzet. Már maguk a széles, hosszú utcák, a pazar, egy-séges fasorok, a váratlanul megnyíló parkok, a nagy távlatokat nyitó sugárutak, a tavak és erdők, a nagy lakások és nagy szobák — mind-mind a tágasság, a levegősség benyomását keltik. Konrád György 1987-ben arról ír, hogy milyen jó egy olyan városban élni, amely kávéháza hasonlít. „Itt nem kell másnak lenned, mint amilyen vagy; itt éppenséggel olyannak kell lenned, amilyen vagy. Azt méltányolják benned, hogy egyáltalán vagy valamilyen.” Petri György 1986-ban egy levelében így ír: „Maga a város — nagyon jó. Nagyon jó itt *élni*. Nincs benne semmi különös, turistáknak nem való. Építészeti értékei harmadrangúak. Ami kevés történetileg számottevőt a háború és a bosszúbombázások hagytak, az mind a keleti szektorban van, itt néhány múrom, eklektikus, szecessziós épület van, meg sok szolid, igényes, de nem éppen lenyűgöző modern épület, de minden jól működik, kényelmes és kulturált — a múzeumoktól az utcai falatozókon át a nyilvános vécékig... hagyja dolgozni az embert ez a város... Szóval, lehet itt élni.”

Remek Szív Ernő-tárcájában Darvasi László a szabadságot „mint legfontosabb dolgot” azon a berlini csapason gyakorlatoztatja, aki új vendégének már egy-két kocsmai látogatása után is tudja, mit kell kiraknia eléje a pultra: két cent vodka, pikoló sör. „Szív elmosolyodott, mert nagy melegséget érzett. Itt téblábol

